

*Срђан Словић**

Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић

ТРАДИЦИОНАЛНИ КОНЦЕПТ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СИЛЕ, МОЋИ И НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Сажетак

*Сила и моћ се у класичним реалистичким теоријама међународних односа (Моргентау) везују за национални интерес једне земље. Међутим, представници историјско-социолошке оријентације, као једне од варијанти реалистичке теорије, им се супротстављају (Арон). На појаву нове оријентације у међународним односима утицала је појава Ароновог дела по називом *Raix et guerre entre les nations* (Мир и рат међу народима).*

Ово дело се јавља као реакција на једнострану објашњења – теорија силе, легалистичка теорија и бихејвиоризам, па је, стога, оно извршило снажну синтезу структуре и динамике међународних односа. Код типичних представника реалистичке школе, национални интерес се изводи директно из моћи. Они, дефинишући национални интерес у смислу моћи, полазе од људске природе, која је несавршена и узрок свих дефеката у друштву и међу државама. Бихејвиористи национални интерес поистовећују са државним и оним што доносиоци спољнополитичких одлука одлуче (субјективистичка концепција). Реалисти, засновани на историјској социологији, заговарају мултидисциплинарни приступ у проучавању концепције националног интереса и везују га за плурализам циљева којима државе теже у међународним односима.

* Истраживач сарадник

Кључне речи: Сила, моћ, национални интерес, реализам, бихејвиоризам, легализам

У историји међународних односа сила и моћ су издвајани као чиниоци од *прворазредне* важности у односима између држава.

У староиндијској филозофији рат је сматран „вечитим поретком ствари на овом свету“.¹⁾ Тукидид (Thucydides) је разматрајући односе између држава дошао до закључка да се они „заснивају на *сили*, а не на праву и моралу“.²⁾ Због непостојања једног поретка који би био одржаван једним апаратом *наддржавне* власти долазимо до закључка да су односи између држава остављени вољи сваке државе понаособ, а сâм значај поседовања моћи у тренутку избијања сукоба учинио је да сила буде сматрана и средством и циљем коме државе морају да посвете своје напоре.

Код старогрчких филозофа се могу наћи зачеци идеја које важе и дан данас. Код Аристотела налазимо зачетке идеја о *расистичким* и *географским* теоријама о друштву и идеја колонијализма, по којима он изводи право цивилизованих држава да покоравају варваре. Поред овога, Платон и Аристотел указују на однос између политичког система и спољне политике. Тираније и недемократски системи чешће воде *рату* него демократски системи.

Сâм појам моћи је вишезначан, противречан и неодређен. У погледу одређивања суштине политике моћи највећи допринос је дала класична *реалистичка* теорија. Она присуство силе прихвата као неминовност и придаје јој улогу *покретачке* снаге у друштвеном развоју. По једнима, узрок насилног понашања може бити људска природа, а по другима, то је политика која је као таква политика силе, на шта нас наводи и историјско искуство.

Родоначелником политичког реализма се сматра Макијавели (Machiavelli) по коме је „оружје изнад закона, те, стога, оно што омогућује опстанак државе је пре квалитет *оружја* него квалитет устава“.³⁾ Међутим, Макијавели се не упушта у дубља истраживања узрока тог стања.

Теорија међународних односа почиње да се развија Хобсовом (Hobbes) теоријом *природног стања* где долази до рата „свију про-

1) * Научни сарадник, Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић

Бранимир Јанковић, *Међународни односи у развоју политичке мисли*, Београд, 1963, стр. 4.

2) Исто.

3) Nicolo Machiavelli, цитирано према: CH.Rousseau: *La doctrine de la guerre de Machiavel*, dans: *La guerre et ses theories*, Paris, PUF p. 25-26.

тив свих“ . Ова теорија је добрим делом утицала на Арона, Моргентхау (Morgenthau), Волца (Waltz) и остале реалисте и неореалисте, јер се међународни односи налазе у *природном стању* пошто нема ничега што би било забрањено државама у погледу заштите њихових интереса. Човек је по природи зао и тежи за владањем над другим људима, за престижом и моћи.

Хегел оправдава и *глорификује* рат, даје му обележје славе и уздиже силу до општег духа појединаца и друштвене заједнице.

Немачки историчар Тричке (Treitsche) је дошао до закључка да су „рат и управљање правдом основне дужности државе, чак и оних најварварскијих. Пошто те дужности могу бити схватљиве само уз постојање множине коегзистирајућих држава, идеја о светској империји је гнусна; идеал једне државе човечанства није никакав идеал“.⁴⁾ Међутим, поред реалистичког приступа развија се и *легалистички* приступ проблемима силе и моћи. По њима, људско друштво није добро организовано, *недостају* институције или правни системи који би ускладили понашање човека и усмерили га на сарадњу.⁵⁾ Овај правац се развија под утицајем Гроциуса, Пуфендорфа и Ватела. По њима, човек је добар, те је *мир* природно стање људских односа, а не рат.

Са развојем позитивизма у социологији, а нарочито социологијом Огиста Конта (Auguste Comte) улога силе у међународним односима се посматра у оквиру одредница *друштвене средине*. Посебно је значајно Контово оптимистичко предвиђање да ће са развојем индустријског друштва бити ударени темељи развоја *сарадње и поверења* међу људима и народима као трајног односа и да ће нестати ратова, јер ће сила постати некорисна за постизање циљева.

Под утицајем прагматистичке филозофије у америчкој политичкој теорији после II св. рата, сила престаје да буде схватана општом друштвеном вредношћу, и тиме постаје чинилац од *прворазредне* важности у међународним односима. Такав однос је нужно

4) Treitsche, *Politik*, наведено према: R. Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Lévy, Paris, p. 574.

5) Ова тврдња захтева једно појашњење: класична легалистичка теорија међународних односа је развијана између два светска рата, а посебно институционализацијом првог примењеног система колективне безбедности – Друштво народа. Међутим, после Другог светског рата и процватом Моргентхауове реалистичке теорије међународних односа засноване на сили и моћи, почиње да се развија и институционалистичка теорија међународних односа заснована на реализму. Њени представници су Ињис Клод (Claude Ignis), Квинси Рајт (Quincy Wright) и Клајд Иглтон (Clyde Egleton).

довео до *једностраног* схватања силе, до схватања да је сила циљ и средство држава у њиховим спољним односима, те су, стога, сила и борба за њу сâму услов опстајања држава у међународним односима. Насупрот оваквим монистичким схватањима, имамо плуралистичнија схватања заснована на историјској социологији, али и даље чврсто заснована на реализму, неореалистичка, у оквиру којих имамо структуралну и контингентну струју и либералнија схватања, заснована на тековинама либералног капитализма са акцентом на улози институција у међународним односима.⁶⁾

ПОЈАМ СИЛЕ И МОЋИ - ДЕФИНИЦИЈЕ И ТЕРМИНОЛОШКА РАЗГРАНИЧЕЊА

Појам моћи је вишезначан, противречан и неодређен. Постоје многобројне дефиниције моћи. Једна од најопштије прихваћених је она коју даје Шварценбергер (Schwarzenberger), а она гласи: „Моћ је способност појединаца, групе или државе да *наметну* своју вољу другоме, ослањајући се при томе на делотворност средстава силе у случају непоковања“.⁷⁾

Основ моћи лежи у развијености било економске, техничке, политичке или колективне природе. Међутим, моћ је много шири појам од појма силе, нарочито ако се сила сматра као вршење физичког насиља.

Ако пођемо од тога да је моћ исто што и сила, онда се изводи закључак да моћи нема без силе. Моћ садржи *низ могућности* за наметање воље, међу којима је физичка сила само једна од њих.

По Карлу Фридриху (Karl Friedrich) моћ је „однос између људи који се испољава у понашању оних који је извршавају или када понашање једне групе људи одговара жељама једног или групе међу њима - такав однос се назива односом моћи“.⁸⁾ Ова дефиниција је *директна и позитивна* са премисама бихејвиоризма. Однос моћи је тако дефинисан да неки појединци у томе следе друге. Али, како их они не следе ни увек ни у свему, разлика између директне или позитивне дефиниције с једне стране, и индиректне или негативне, с друге стране, не представља одлучујући значај.

6) Пошто је предмет ове студије традиционално схватање силе, моћи и националног интереса, неореалистички и либерално-институционалистички приступ, који спадају у модерна схватања, ће бити анализирани у неком од наредних бројева овог часописа.

7) Georg Schwarzenberger, *Power Politics*, London, Stevens, 1951. p. 14.

8) Karl Friedrich, *Man and His Government*, New York, 1963. p. 163.

Фредерик Шуман (Frederick Schuman) истиче да у међународном систему где нема заједничке владе, свака политичка јединица „неопходно тежи *сигурности* ослањајући се на своју сопствену моћ, а на моћ својих суседа гледа са предострожношћу”.⁹⁾ Овим је Шуман желео да направи разлику између моћи и власти. Власт више везује за *унутрашњи* а моћ за *међународни* поредак.

Кнор (Knorr) моћ доводи у везу са утицајем и *међузависношћу*. По њему, две државе могу бити у сукобу у погледу једног питања, а с друге стране, могу сарађивати у погледу другог.¹⁰⁾ Термин моћ Кнор употребљава у смислу вршења *принудног* утицаја. Утицај је неизбежан начин испољавања моћи, али услед пораста значаја међузависности повећава се и цена вршења те моћи у смислу погоршавања односа двеју политичких јединица.

По Арону, „моћ је способност чињења, производње или уништења“. Међутим, Арон ову дефиницију употпуњује дефинишући моћ као „способност чињења али, пре свега, као могућност *утицаја* на понашање и осећања других“.¹¹⁾ Преведено на језик међународних односа, то значи да једна политичка јединка може *наметнути* своју вољу другој. Оваквим се схватањем Арон приближава Шварценбергеру.

Даље, Арон прави разлику између две врсте моћи: *одбрамбене*, која подразумева способност једне политичке јединице да јој се не наметне воља и *нападачке*, која подразумева наметање воље другоме.

Уопштено посматрано, у француској политичкој литератури постоје два термина која одговарају термину *ропјет* (Macht). То су *rouvoir* и *puissance*. И један и други имају исто порекло, потичу од латинског глагола *posse* (бити способан за). Први је инфинитив глагола и означава акцију, док је други тј. *puissance*, реч која означава нешто што је трајно, устаљено.

У Француској се усталило схватање да се под појмом *rouvoir* подводи мањина која одлучује у име заједнице и утиче на њу путем доношења одлука (овде се види утицај бихејвиоризма на представнике историјско-социолошке оријентације). Термин *puissance* се више употребљава у склопу *односа* између великих сила, јер се

9) Dougherty, J. and Robert P., *Contending Theories in International Relations*, Harper & Row Publishers, New York, 1981. p. 87.

10) Исто.

11) Raymond Aron, *Paix et guerre ...*, op. cit., p. 58.

увек каже *grande puissance*, а не *grand pouvoir*. Значи, термин *puissance* је уопштенији, третира се као потенцијал командовања, док је *pouvoir* само један од начина испољавања моћи (*puissance*).

Ханс Моргантау се сматра теоретичарем реалистичке школе пар ехцелленце. Он је боље од свих осталих издвојио улог моћи који дефинише супарништво међу државама. У поднаслову свог најважнијег дела из области међународне политике он каже: „Међународна политика, као и све политике, је *борба за моћ*. Ма који био крајњи циљ међународне политике, моћ је увек *непосредни циљ*. Државници и народи могу да траже слободу, безбедност, просперитет или сâму моћ. Они могу да дефинишу своје циљеве као религијске, филозофске, економске или друштвене. Они се могу надати да ће се ови идеали материјализовати кроз њихову унутрашњу снагу, божанско повезивање или природни развој људских односа. Али, ма где се боре да остваре своје циљеве путем међународне политике, они то чине путем *борбе за моћ*. Вудро Вилсон (Woodrow Wilson) је желео да свет учини сигурним за демократију, Национал социјалисти су желели да отворе источну Европу за немачку колонизацију, надмоћ у Европи и освоје свет. Пошто су за постизање ових циљева одабрали моћ, они су били субјекти дешавања у међународној политици“¹²⁾

Дакле, моћ је *циљ* свих субјеката међународне сцене и, у исто време, одабрано *средство* за постизање тих циљева. Политика моћи је један узајаман однос између држалаца јавне власти и народа.

С друге стране, Арон и остали представници историјско социолошке оријентације, сматрају да политика моћи, као психолошки однос између оних који је врше и оних који је трпе, не чини заједничко средство субјеката међународних дешавања. Моргантау жели да укаже да је међународна политика *једнака* унутрашњој политици. То је грешка, јер се односи међу члановима заједнице *суштински разликују* од односа изван заједнице. Државе нису своју независност и свој суверенитет *пренеле* неком органу коме су потчињене и који располаже принудом да би им наметнуо своју вољу.

У каквом су односу сила и моћ? Арон, за разлику од Моргантауа, запажа *разлику* између извора или војне снаге једне заједнице које могу бити објективно вредноване, и моћи, коју Арон сврстава у „људски однос“ и која „не зависи само од материјала или сред-

12) Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, New York, A.Knopf, 1960. p. 27.

става¹³⁾ Дакле, Арон прави разлику између силе и моћи. Пошто је међународна политика као таква политика односа између држава, пошто она садржи стални судар воља јединица које желе бити слободне у својим опредељењима и пошто нису подвргнуте законима или арбитру, оне су као такве супарници. Зашто? Зато што је свака од њих погођена акцијама других и, како Арон каже, „сумња у намере других“¹⁴⁾

Моћ је шири појам од појма силе. Моћ у себи садржи могућност примене силе, а заснива се на потенцијалу који поседује један човек или група људи да би успоставили односе који одговарају њима сâмима. Арон прави разлику између *могуће снаге* (force potentielle) и *садашње снаге* (force actuelle). Могућа снага је „целина материјалних средстава и људских моралних снага и подразумева она средства и оне снаге које су мобилизиране за вођење спољне политике у време рата и мира“¹⁵⁾ Арон је успешно запазио међуоднос садашње и војне снаге, јер у време рата долази до њиховог приближавања. Насупрот овоме, у миру сила служи само као средство спољне политике.

У однос силе и моћи Арон уводи и елемент *власти*. Сâма борба за власт није ништа друго него супарништво моћи, тежња за приступом управљачким местима, мада, они који су на власти поседују моћ. Дакле, говорећи о власти, Арон мисли на *мађину* која одлучује у име заједнице или доноси одлуке путем којих *утиче* на заједницу. Сâма власт се изводи из моћи због тога што „међународни односи нису изашли из природног стања, а носиоци власти су у исто време људи који поседују моћ или, другачије речено, то су поседници широке способности да утичу на понашање њима сличним па чак и на опстанак заједнице“¹⁶⁾

Арон власт везује за унутрашњи, а моћ за међународни политички поредак. Али, остаје чињеница да борба за моћ и њено вршење унутар заједнице има неке заједничке црте са супарништвом моћи између независних политичких јединица.

Ароново схватање односа силе и моћи је блиско схватању Мајкла Саливена (Michael Sullivan). По Саливену: „Моћ треба разликовати не само од могућности већ и од употребе силе. Моћ може

13) Raymond Aron, *Paix et guerre...*, op. cit., p. 59.

14) Исто.

15) Исто.

16) Исто.

бити присутна у ситуацијама где се сила не употребљава, па тиме постаје психолошка контрола над другима“.¹⁷⁾

Арон, који се сматра теоретичарем силе, моћ дефинише и као „способност коју поседује један човек или група да са другим људима или групама успоставе односе *сагласне* својим жељама“.¹⁸⁾ Арон моћ поима као *политичку категорију*, од које разликује силу, али искључује психолошке и теолошке спекулације.

Арон је желео да разграничи моћ од силе и власти. У овоме је у доброј мери и успео. Међутим, и сâм Арон их некада употребљава као синониме употребљавајући термин силе онда када мисли на моћ и термин моћи онда када мисли на силу и власт. Чини се да ова Аророва недоследност у коришћењу ових термина долази несвесно, а проистиче из саме *сложености* њиховог терминолошког разграничења. Они субјекти међународних односа који поседују власт, а употребљавају силу, неизбежно поседују *моћ*, или се бар претпоставља да га поседују (ово из разлога што међународни односи нису изашли из природног стања, на шта је неколико пута указано). Пошто је власт више везана за унутрашњи поредак, а моћ за међународни, они који поседују власт су у исто време и носиоци моћи. Ово су, по Арону, *средства спољне политике*. Уколико се желе постићи неки циљеви, неопходно је поседовати моћ.

Из напред изложеног се види да је моћ термин који је врло *тешко* одредити у потпуности. Неки елементи измичу, неки нови се јављају, па је, стога, и *терминолошка збирка* врло вероватна. Арон је изричито против оних схватања која моћ изједначавају са силом, а силу искључиво сматрају као вршење физичког насиља. Физичко насиље је само један од облика испољавања моћи.

Поставља се питање зашто једна држава жели да наметне своју вољу другој? Одговором на ово питање већ улазимо у *узроке* настанка силе, моћи и начина њиховог утицаја на образовање спољнополитичких циљева. Уколико желимо да на ово питање дамо исправан одговор, морамо знати *којим циљевима* државе теже у својим међусобним односима. Уколико се приближава ратна опасност, као први циљ се намеће *безбедност*. Арон прави конфузију и између ова два термина, употребљавајући их као синониме. Као први вечни циљ спољне политике сваке државе Арон одређује моћ, кога изједначава са безбедношћу и надаље их користи као синониме-

17) Dougherts, J. and Pfaltzgraff R., *Contending Theories ...*, op. cit., p. 89.

18) Raymond Aron, *Etudes politiques*, Paris, Gallimard, 1972. p. 176.

ме. По Арону, циљ држава није само голи опстанак, већ и њихова тежња да утичу на судбину осталих.

ЕЛЕМЕНТИ МОЋИ

У погледу одређивања елемената моћи не постоје битније разлике између Ароновог (историјско-социолошког) и схватања чисто реалистичке школе мишљења. У главне елементе моћи спадају: географски положај, национални извори, индустријски капацитети, војна способност, становништво, национална особеност, национални морал, политички системи, квалитет дипломатије и др. Сви ови чиниоци се налазе у стању *међузависности* у којој војни и управни имају највећу улогу.

Арон наводи класификацију Г. Фишера (Fischer) према коме постоје три групе чинилаца које утврђују елементе моћи. То су:

- политички чиниоци, у које спадају: географски положај, величина државе, густина насељености и културни ниво;
- психолошки чиниоци, у које спадају: економска прилагодљивост и способност проналажења;
- економски чиниоци, у које спадају: плодност земље, богатство минералима, индустријска организација, ниво технологије и развој трговине и финансија.¹⁹⁾

Географски чинилац је сталан, док су остали променљиви. Арон овим чиниоцима придаје подједнаку важност, а посебно истиче значај *знања* које омогућава да се расположиви материјали *рационално* искористе - ради се о преображају расположивих средстава у оружје, а броја људи у војнике. Класификација је веома важна, јер нам она омогућава да разумемо зашто чиниоци моћи нису исти у свим периодима историје и зашто *није могуће* моћ измерити у апсолутном смислу. Квалитет простора утиче на врсту моћи. Арон наводи пример Русије, која је захваљујући квалитетима свог простора дуго одолевала Наполеону, али је, с друге стране, била *лишена нападачке* моћи. Тешко доступан терен повећава одбрамбену моћ, а смањује нападачку. Међутим, са развојем технике расте нападачка моћ и код оних земаља које је нису поседовале.

Да бисмо комплетно схватили улогу моћи у међународним односима, морамо водити рачуна о следећа три елемента: ефикасности оружја, способности колективне акције и броју војника. Овим

19) Raymond Aron, *Paix et guerre* ..., op. cit., p. 63.

елементима Арон додаје још један, а то је *организованост армије*. Ради се о броју људи и њиховој способности преображаја у војнике, које само по себи не значи ништа, уколико није чврсто повезано са организованошћу армије.

Задатак студије ових елемената са историјско-социолошког гледишта се састоји у утврђивању следећих предуслова:

- елемената војне силе;
- односа између војне силе и самих заједница.

Другим речима, треба утврдити у којој мери надмоћност оружја или организација армија одражавају *техничку и друштвену* надмоћност. Ово кажемо због тога што коефицијент мобилизације зависи од структуре друштва и броја становника у односу на недржављане, а обим мобилизације зависи од друштвених околности и начина борбе.

Арон прави разлику између квалитета моћи у време рата и мира. У време мира важе напред наведене категорије: географска средина, извори, способност акције, док у време рата моћ зависи од *војне силе* и могућности њене употребе. У мирним временима моћ служи само као потенцијал, док у ратним временима војна сила и могућност њене примене са начином организације играју велику улогу.

Државе су се вековима бориле да би повећале своју моћ. Зашто? Да би стекле статус *велике силе*, јер тај статус подразумева одређена права и намеће одређене обавезе. Права се састоје у томе да „ниједна одлука од битног значаја не може бити донета *без њихове сагласности*, а уколико нека друга сила буде била оштећена, има право на надомешћивање“.²⁰⁾ Обавезе се састоје у томе што су велике силе директно одговорне за случајеве угрожавања светског мира.

После II св. рата, а нарочито проналаском атомског оружја долази до *преиспитивања* традиционалног схватања силе и моћи - у мери у којој постаје разорније, ово оружје постаје неупотребљивије. Због тога, дипломатија постаје главно средство решавања спорова. То што је нуклеарно оружје тешко применљиво не значи да не постоје други начини за присиљавање држава на одређено понашање. Ту, пре свега, мислимо на економски притисак (санкције Друштва народа против Италије), политички притисак, и, у крај-

20) Исто, р. 68.

њој линији, војну интервенцију. Поред ових, да би убедиле друге државе на одговарајуће понашање велике силе користе и *симболичка* средства (топовска дипломатија) и прикривено насиље (тероризам). Тероризам је врло често коришћени начин борбе између земаља које нису у рату.

Пошто у новије време дипломатија добија све више на значају, битно је поменути и дефиницију дипломатије коју даје Арон. Она гласи: „Дипломатија је *стављање у погон* целине свих средстава и избор оних која највише одговарају, или, прецизније, то је квалитет акције на основу које се добијају пријатељи и разоружавају непријатељи да би се дошло до позитивних резултата“.²¹⁾

Арон и остали представници историјске социологије овде имплиците наговештавају везу дипломатије са економским и политичким притиском, јер је дипломатија без ових средстава чисто *убеђивање*. Међутим, нема дипломатије без преговора, као што нема ни стратегије без ангажовања. Значи, дипломатија је на првом месту преговарање, а касније све остало, јер дипломатска правила важе и за велике силе. Положај и статус велике силе их ни у ком случају не спречавају да седну за преговарачки сто.

Политичким системима се такође треба дати одговарајући значај, а посебно оним *прогресивним*. Употреба силе уопште, а посебно у међународним односима, се објашњава чиниоцима који их одређују. Од биосоциолошких до материјалних, географског положаја и геополитике, економске моћи, стратешког положаја и међународног окружења се долази до *одлуке* о рату и миру, сарадњи или сукобу међу државама. Међутим, све ово мало вреди уколико није уоквирено у политички систем који у себи садржи *прогрес*.

МЕРЕЊЕ МОЋИ

Моћ је сувише сложена категорија да би се могла потпуно одредити само утврђивањем њених показатеља. Моћ у себи садржи *противречност* - способност стварања и разарања. С друге стране, сви елементи моћи нису подједнако мерљиви, а неки се чак и уопште не могу мерити. По Карлу Дојчу (Deutsch Karl) моћ садржи четири димензије:

- прва димензија је *количина* (тежина), која указује на способност носиоца моћи да изазове промене сходно својој вољи;

21) Исто, р. 71.

- друга димензија је одређена *простором* унутар којег делује моћ која прелази границе носиоца моћи. Тај простор обухвата како људе који на њему живе тако и добра;
- трећа димензија се односи на способност дате моћи да *пону-ди или ускрати* нека добра другим учесницима у односу;
- четврта димензија се односи на *домашај* утицаја на понашање путем моћи.²²⁾

Дојч овим жели да укаже да нема апсолутне моћи, већ се она ограничава на неке врсте понашања, док над другима она нема утицаја. Позитивна страна овог гледишта процењивања моћи нам се чини прихватљивом, због тога што омогућује да се она не посматра *искључиво* као особина *великих сила*, већ много шире.

Француски социолог Мерл (Merle) уводи неке критеријуме у погледу одређивања хијерархијског односа међу државама.

У прву групу би спадале оне чија друштвена и политичка моћ омогућује *вршење утицаја на читавој планети*. Овај утицај је вишестран и произилази из свих елемената моћи. На првом месту то су „финансијска и економска снага државе и технолошки развој, а самим тим та држава врши светски утицај на том пољу, а политичка моћ утиче на одржавање утицаја путем *принуде*“.²³⁾

У другу групу би спадале државе које *врше светски* утицај у неким од елемената моћи. Ту спадају земље са високим нивоом технолошке развијености (Немачка, Јапан, Француска, САД), као и земље са високим идеолошким утицајем.

У трећу групу би спадале земље које имају *велики утицај* у регионалним размерама (било да се ради о економском, идеолошком или политичком утицају) - пример утицаја Кубе на латиноамеричком простору који је превасходно био идеолошке природе.

Најзад, у четврту групу би спадале мале државе које су географски смештене *ван значајних* геостратешких праваца и саобраћајних путева. Ове земље су, по природи ствари, равнодушне у погледу битних кретања у међународним односима. Ове тврдње не треба схватити у апсолутном смислу, јер су многе мале земље

22) Karl Deutch, *The Analysis of International Relations*, New Jersey, 1978, p. 24-25.

23) Marcel Merle, *Sociologie des relations internationales*, Paris, Dalloz; 1982. p. 275-278.

Арапског залива захваљујући проналаску нафте ушле у прве редове субјеката значајних за међународне односе.²⁴⁾

У међународним односима моћ је у спрези са циљевима за које се користи. Моћ укључује *опипљиве* чиниоце (као што су војни капацитети) и *неопипљиве* (као што су политичке жеље). Мерење моћи постаје главна брига влада у свим деловима света. Сâмо мерење постаје сложеније, пошто се многи чиниоци који делују у међународним односима непрестано економски и војно развијају.

Негде на овој линији треба тражити и Ароново схватање могућности мерења моћи. Али, Арон иде и даље од овога. Више пакље поклања начину војне организације и детаљно га анализира.

Мерење моћи је, дакле, *неизвесно*. Довођење у везу мерења моћи са економским развојем и потенцијалом је исправно, али није довољно. *Техника борбе* и *организација рата* су, по Арону, важнији чиниоци. На пример, коефицијент мобилизације је врло тешко мерљив елемент, јер га је тешко довести у везу са техником борбе и организацијом рата.

Далеко од тога да Арон потцењује значај економске снаге, она је била и остаје врло важан чинилац, али сâм прелаз од економског потенцијала ка војној сили зависи од *способности колективне акције* (*saracit  d' action collective* - Арон Рејмон, подвукао S.S.). Ова акција се посебно односи на техничко-административну организацију. Велика Британија је у току II св. рата извршила мобилизацију високог нивоа у смислу производње опреме и хране, док Хитлер то није успешно урадио, он је почео сукоб, а да није извршио мобилизацију ни индустрије ни радне снаге.

Из напред изложеног се извлачи још један важан чинилац: *морал*. Управо по овом елементу је моћ *тешко* измерити. Сигурно је да би мобилизација за време рата била успешнија ако би народ у време мира имао већи стандард, али је свест народа о циљевима борбе и спремност да се *жртвују* сасвим друго питање и елемент кога је *тешко измерити*. Коефицијент мобилизације је и у функ-

24) Са становишта промена у међународним односима до којих је дошло након завршетка ере „хладног рата“, ову класификацију треба схватити условно, јер је дошло до појаве нових земаља које су се појавиле као нове економске, политичке и војне силе. Ту, пре свега, мислимо на нову демократизовану и уједињену Немачку, још индустријски јачи Јапан, Кину, која је у великом просперитетном војном и економском налету, Русију, која полако почиње да се враћа у концерт великих сила након „пороза“ у „хладном рату“, као и остале промене до којих је дошло у последње две деценије. Опширније о овоме видети у: Срђан Словић, *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*, Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2009. стр. 209-233.

цији других чинилаца, јер се рат не води само потенцијалом, већ тренутно мобилисаним снагама у зависности од времена и места.

Дакле, економски чинилац је веома важан, али само као *пред-услов*. Јасно је да је модерну армију немогуће замислити без велике индустрије. Да ли две подједнако опремљене армије имају исту моћ? Одговор лежи у квалитету официра, војника, приступу рату, начину вођења рата и карактеристикама политичког система. Сам положај политичке јединице у међународним односима је одређен обимом средстава, материјалних или људских, која могу бити *посвећена* дипломатско-стратегијској акцији.

Војна сила је само *крајње* средство у дипломатско-стратегијској акцији. Пре него што буде доведена у ситуацију да употреби војну силу, моћна држава може употребити *разноврсна* средства, или да приступи убеђивању. Моћ је чинилац од *прворазредне* важности за спољнополитичку активност једне државе, али *не и одлучујући*, јер је њено мерење врло неизвесно услед пораста значаја моралног чиниоца. Сила је суштинско обележје дипломатије, али она нема никакав значај без способности дипломата и, уколико дође до рата, војсковође.

УТИЦАЈ СИЛЕ И МОЋИ НА ОБРАЗОВАЊЕ СПОЉНОПОЛИТИЧКИХ ЦИЉЕВА ДРЖАВА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Сами елементи силе и моћи утичу и на *образовање* спољнополитичких циљева држава. У зависности од тога којим обимом моћи једна држава располаже зависиће и циљ коме она тежи у међународним односима. По Арону, циљ мањих држава (оних које располажу и мањим обимом моћи) је *опстанак* (subsistence). Што се тиче већих, а самим тим и моћнијих држава, њихов главни циљ се не може свести само на опстанак, већ се ту укључују и простор, слава, идеје и, у крајњој линији, жеља да се *утиче* на понашање и акције других.

Одређивање спољнополитичких циљева је битно, зато што се тиме одређује суштина *националног интереса* једне земље. Ти интереси су, по Арону, *променљиве* категорије. Арон је против догматског схватања националног интереса. Овим се он директно супротставља Моргантау-у, по коме су интереси *вечне и непроменљиве* категорије. Моргантау циљеве спољне политике једне земље

строго везује за национални интерес те земље. Насупрот њему, Арон и Шварценбергер сматрају да би било крајње *погрешно* доводити у директну везу национални интерес са циљевима спољне политике. Ово је само *предуслов*, јер су интереси *историјска* категорија. На пример, совјетска идеологија у време „хладног рата“ се не може изједначити са оним што су били вечити интереси Русије. Сила, нити може бити, нити је погодна за задовољење свих интереса и у свакој средини.

ОСНОВНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ И ПЛУРАЛИСТИЧНОСТ КОНЦЕПТА НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

Историјско-социолошка оријентација у теорији међународних односа приликом одређивања термина национални интерес води рачуна о *личности шефа државе*. Историјски оријентисан истраживач је у великој мери свестан сложености и противречности човекове природе. У њој постоји нешто необјашњиво и непредвидиво. Задатак историчара је да прави поређења у циљу бољег упознавања улога личности у оквиру политичке сложености.

Питање нација и политичких режима је веома важно за утврђивање концепта националног интереса као једног од суштинских елемената реалистичке политике (ако не и најважнијег). Са историјског аспекта посматрано, национални интерес се везује за *појаву нације* и националног осећања, а своју пуну афирмацију достиже у време учвршћења демократских институција. Заговорници ове политике сматрају да се концепт националног интереса састоји у веровању да се у одређеној ситуацији могу *објективно* утврдити непосредни и посредни *циљеви* нације. С друге стране, услед унутардржавних супротности између појединачних и групних интереса, веома је *тешко* прихватити идеју о објективном националном интересу.

Сâm историчар не треба ни у ком случају да игнорише резултате студија до којих су дошли истраживачи из других дисциплина. Према схватању Дирозела (Duroselle), сви покушаји класификације личности се суочавају са две суштинске тешкоће:

- *Прва* је повезана са *противречношћу* самог човека. Човек је биолошко биће које живи у заједници. Конт сматра да је човек биолошко биће које живи колективним животом, али одбацује све оне елементе који се изводе из психоло-

гије. Тард (Tarde) сматра да је човек „друштвено биће које се надовезује на његову виталност“. Противречности ових крајности је покушао да помири Жан Деле (Jean Delay)²⁵⁾ тврдњом да „физиологија није довољна за објашњење врсте или психичке функције“. У оваквој психичкој чињеници се открива утицај психолошке и физиолошке структуре у којима друштвени фактори играју суштинску, али не и искључиву улогу“.

- Друга суштинска тешкоћа се састоји у разлучивању онога што је *урођено од стеченог*. Према Сену (Senne), карактером се назива „целина урођених црта које чине ментални склоп човека“²⁶⁾

Задатак историчара је истраживање свих ових чинилаца узетих заједно, дакле целина, а не сваки елемент узет понаособ. Модерна психологија и историја узимају концепт „*ситуације*“. Ситуацијом се назива „одређена констелација односа између, с једне стране, субјеката или групе и, с друге стране, објеката, догађаја, спољних чињеница или других особа“.²⁷⁾

Личност долази до изражаја одговором на дату ситуацију путем одређеног *става или понашања*. Да бисмо утврдили у којој мери личност изражава ставове, неопходно је сазнати које су карактерне црте које се распознају у нашој личности. Ови ставови се могу тражити у различитим изворима, као што су: дипломатски документи, мемоари, говори.

Вилсон, који се сматра представником легалистичке теорије међународних односа, је једном приликом изјавио да је веома *опасно* спољну политику једне нације утврђивати у смислу *националног интереса*. То је „нечасно према другој преговарачкој страни и деградирајуће наспрам сопствених нација“.²⁸⁾ Наспрам политике моћи стоји политика равнотеже снага. С друге стране, мало је оних који верују да је политика равнотеже снага доводила до мира и његовог одржавања.

Америчка концепција националног интереса је тзв. објективистичка концепција, али не у погледу његове правичности и моралности, већ у погледу његовог *објективног постојања*. Национални

25) Delay Jean, *La psycho-psychologie humaine*, Paris, 1946, pp. 92-93.

26) René de Senne., *Traité de caractérologie*, Paris, 1946, p. 9.

27) Renouvin P., et Duroselle, J., B., *Introduction à l'histoire des relations international*, Paris, Gallimard, p. 292.

28) Исто, p. 316.

интерес, како то истичу амерички доктринари, може наметнути политику освајања, дипломатских притисака и рата, а све то да би се одбранили одређени принципи (заштита одређеног народа, поштовање слободе пловидбе морем и др.). У *стварности* је било *другачије*. САД су тежиле да повећају моћ, развијају своје изворе често на уштрб других. Суштину америчке концепције националног интереса је дао већ поменути Моргентау у својој студији *Another Great Debate - The National Interest of the USA (Друга велика дебата – национални интерес САД-а)*. Концепт националног интереса, према Моргентау-у, „у себи садржи једно такво значење које је својствено сâмом овом концепту као таквом, а да изван тог минималног захтева његова садржина може да обухвати читаву гаму значења која су спојива са њим. Тај садржај је одређен политичким традицијама и целокупним културним контекстом у оквиру којег се формулише спољна политика“. Сходно томе, концепт националног интереса садржи два елемента: један који логика ствари захтева и који је, у том смислу, *нужан*, и други, који је *променљив* и одређен конкретним околностима. Свака спољна политика остварујући се по стандарду националног интереса, одражава физичке, политичке и културне особености дате нације, али, с друге стране, код свих спољних политика *национални опстанак* представља минимални захтев, тј. *нужан* минимум. “Стога, све државе чине оно што неизоставно морају да чине: штите свој физички, политички и културни идентитет од његовог угрожавања од стране других држава“.²⁹⁾

Неки сматрају да је морална обавеза државника да промовишу национални интерес. Данас, према схватању Волферса (Wolfers), „многи се плаше да одговорни за политику буду превише забринути и окупирани за интересе целог човечанства“.³⁰⁾ Све се своди на сазнање да ли приватни морал и добро очувани национални интерес могу да иду руку под руку са интересом целокупног човечанства. Ово је веома тешко разграничити, јер се у лицима државника тешко може направити разлика између искреног и неискреног. Да ли је национални интерес само фасада иза које се крију лични интереси?!

Дирозел сматра да је у земљама парламентарне демократије, где је извршна власт нестабилна, непосредни интерес председника *опстанак*. У том циљу он може бити доведен у ситуацију да зане-

29) Hans Morgenthau, *Another Great Debate: The National Interest of the United States*, APSR, Vol. LXVI, No.4, 1952, pp. 961-998.

30) Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration*, Baltimore, 1962, p. 148.

мари неке акције које би ризиковале његов пад (пример Француске која је сматрала својим виталним интересима спречавање Хитлера да поново окупира демилитаризовану Рајнску област).

Шварценбергер, исто као Арон и амерички реалисти, разматра проблем националног интереса и придаје му приличан значај. Шварценбергер доводи у везу *национални интерес и моћ* (борбу за позицију моћи) али их *не повезује* у јединствен концепт као што то чини Моргентау. С друге стране, он третира национални интерес мање статично и мање униформно. Прави разлику између националних интереса малих и великих држава, истичући да је сталност интереса више изражена код ових других.

Мале и средње државе своје интересе ограничавају на одржање своје *независности*. Мале државе су више *предмети* него креатори међународне политике те и њихови интереси могу зависити, а често и зависе, од сталних интереса великих сила. Начин очувања интереса, који је динамичног карактера, не зависи само од снаге непосредних противника, већ једнако, или у већој мери, од односа између великих сила у чијој се орбити налазе мале земље. Примера овакве политике великих сила у дипломатској историји има доста. Монрова (Монгое) доктрина и слобода мора се генерацијама користила да опише истакнуте циљеве политике САД; један од сталних интереса руске спољне политике је био приступ топлијим морима, а циљ британске спољне политике био је традиционално повезан са независношћу мањих земаља - Суецки канал и Северо-западна граница. Уколико се озбиљније позабавимо наведеним примерима можемо видети да они крију доста сложенију стварност.

У својој поруци Конгресу 1823. године, Монро је изразио супротстављање САД-а даљој колонизацији америчког континента од стране европских сила. С друге стране, Америка се не би мешала у унутрашње ствари било које европске велике силе. Ово су, у својој суштини, били тзв. одбрамбени концепти захтева националне безбедности САД-а. Убрзо после тога, она је била веома усаглашена са растућом моћи САД-а на америчком континенту.

Дакле, суштина Монрове доктрине је била у успостављању америчке *супремације* на америчком континенту. Када су САД постале светска сила, још један од сталних интереса њихове спољне политике, *слобода мора*, је постао један од главних политичких оправдања за улазак САД-а у Први и Други светски рат.

Монрова доктрина просто урања у једну ширу концепцију безбедности и одбране Западне хемисфере на кооперативној основи са осталим америчким државама. Област Западне хемисфере је требала да укључи Филипине, Кину, Јапан и Пацифик, као и бескрајна пространства на Атлантику, поларним регионима Арктика и Антарктика. Председник Рузвелт (Roosevelt) је у свом обраћању нацији једном приликом рекао: „Ми, Американци, ћемо одлучити сами за себе да ли, када и где су наши амерички интереси нападнути или наша безбедност угрожена“.³¹⁾

Још један од типова несклада између прокламованих и стварних интереса се може видети у колонијалним освајањима. Прокламовани циљ може бити „цивилизацијски задатак“ или борба против ропства, а стварни веома личан и профитабилан.

Класици марксизма (Маркс, Енгелс и Лењин) *не верују* у могућност постојања националног, а камоли светског интереса. У овоме је најдаље отишао Лењин, истичући да је спољна политика држава класног карактера, и да ни у ком случају *није мотивисана* националним интересом.

Дирозел се труди да буде мање под утицајем идеологије којој припада, истичући тежину образовања објективног националног интереса (у смислу његове правичности). Спољна и унутрашња политика су у погледу националног интереса међусобно *супротстављене*. Замислимо једну активну и динамичну политику на ивици агресивности; она ће се, у сваком случају, одразити на свакодневни живот грађана. Може доћи до издвајања већих средстава за ратне подухвате и продужења војног рока.

Унутрашња политика може вршити притисак на државника да одустане од великих очекиваних циљева. С друге стране, спољна политика може бити средство одвраћања грађана од њихових захтева (оваквој политици је посебно био вичан Бизмарк, који је спољне успехе користио за умиривање унутрашњих тензија).

Циљ спољне политике може бити схваћен као циљ по себи или као циљ којим ће се остварити неки други. Историјско проучавање се не сме зауставити само на утврђивању циља по себи (моћ ради моћи и престижа), већ као *средство за постизање других циљева*. Повећање моћи, са своје стране, може утицати на добијање других предности – богатства, задовољство конкретном потребом по-

31) Опширније о осталим примерима интереса великих сила видети код Schwarzenberger Georg: *Power Politics...*, op. cit., pp. 44-51.

везаном са осећањем националности (припајање једне територије настањене истим становништвом). Овим долазимо до плурализма циљева којима државе теже у својим односима.

Најважнији чинилац који се тиче опстанка држава је *безбедност*. Било би незамисливо да један државник не ставља безбедност државе на прво место. Концепт безбедности укључује више компоненти: очување суверенитета, независности, територијалног интегритета и, у крајњој линији, живота становништва.

У неким случајевима, жеља за гарантовањем физичког опстанка може надвладати одржавање независности, *a fortiori*, територијални интегритет. Стога, безбедност у већини случајева остаје угаони камен националног интереса. Велике силе су способне да саме осигурају своју безбедност, било самостално или у савезу. Међутим, и велике силе морају бити умерене у својим захтевима. Уколико је држава слаба, она изазива агресора, а уколико је јака, може против себе навести коалиционе савезе (Бизмарк је био потпуно свестан чињенице да је после победе над Француском требао зауставити своју експанзију због жестоког противљења Русије).

Према Волферсу,³²⁾ да би се осигурала безбедност, неопходно је направити склад између „*циљева поседовања*“ и „*циљева околине*“. Први се састоје у обезбеђењу повећаних средстава одбрамбених снага заједно са територијом. Други се састоје у преображају међународне околине на начин да агресија постаје мање лака, тј. мање исплатива.

Према Арону, постоје *апстрактни* и *конкретни* циљеви спољне политике. Апстрактна серија се тиче предности које одређена држава има захваљујући својим потенцијалима, а конкретна се тиче природе средстава. У апстрактну серију спадају *безбедност, моћ и слава (престиж)*, а у конкретну *простор, људи и душе*. За једног историчара је веома битно истраживати њихову комбинацију у различитим посебним случајевима.

На основу датих приоритета, државник може за своју земљу да тражи моћ или богатство. Моћ је способност наметања своје воље изван поља њеног суверенитета. Врло је релативна категорија, јер је било случајева да су слабији наметали своју вољу јачим (случај Египта који је своју вољу наметао Француској и В. Британији 1956. године).

32) Arnold Wolfers *Discord and Collaboration...*, op. cit., p. 148.

Са конкретног аспекта посматрано, моћ се везује за силу којом се располаже, а са дугорочног, везује се за потенцијал тј. способност повећања сопствених снага. Ово се најбоље може видети на примеру напада Јапана на Перл Харбор (Pearl Harbor) – у тренутку напада Јапан је био јачи од САД, али је огроман *потенцијал* САД омогућио да за две године стекну велику надмоћност.

Везе између моћи и богатства су многобројне. Тежи се увећању богатства зарад повећања моћи стога што се захваљујући богатству могу финансирати јаке армије. Моћ тежи увећању да би једна држава постала богатија – моћ јој омогућава стицање богатих територија. Током 19. века и до краја Другог светског рата обогаћивање се могло вршити освајањем (анектирањем богатих територија) или, на класичан начин, повећањем *продуктивности* рада.

Национални интерес може утицати на *промоцију* одређених *вредности* – религија или идеологија – нарочито у периодима криза и револуционарног фанатизма. Те вредности су везане за ослобођење народа од тираније „успостављање богатства и пружање помоћи народу који жели бити слободан“ (како стоји у Декрету конвенције од 19. новембра 1792. године). Овим се и врши оправдавање освајања зарад успостављања демократског система. У том циљу се истиче и спремност на екстремне варијанте тј. борбу за одбрану прокламованих начела. Циљеви из апстрактне серије су *вечни* циљеви држава. Главна тежња свих политичких јединки је *опстанак* који је веома уско повезан са *безбедношћу*, нарочито у природном стању где су ратови вероватнији. Да би се дошло до високог нивоа безбедности, неопходно је поседовати велику моћ, али само као предуслов, јер државе из страха стварају сопствене савезе.

Поред тога што су моћ и безбедност у уској вези, човек не подређује све своје жеље нагону за опстанак јер „заједнице не желе бити јаке да би обесхрабриле агресора и уживале у миру, оне желе бити јаке да би их други поштовали и да би *утицале* на судбину човечанства“³³⁾ Из овога произилази да је циљ мањих земаља *одбрана* њихове територије и жеља за слободним одлучивањем, док се велике силе овим не би задовољиле, те користе своје нападачке способности да би друге убедиле или застрашиле.

Циљеви конкретне серије нису само конкретни, већ и *историјски* циљеви. Поседовање простора је увек било оригинални улог

33) Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations...*, op. cit., p. 83.

спољне политике сваке државе, независно од њених осталих циљева. У пракси врло често може доћи до мешања циљева из апстрактне и конкретне серије. Мусолинијево освајање Етиопије је, поред освајања простора, имало за циљ и *престиж*. С друге стране, можда је по среди била и компензација за велики одлив италијанског становништва у Аргентину и Бразил.

Из напред наведених схватања се извучи и један проблем на који Арон посебно указује; можда у његово време и није било толико тешко освојити одређени простор, али је било веома тешко, и још увек је, извршити *трансформацију* људи који су ту настањени. Процес њиховог преображаја и наметања нових схватања је веома тежак, нарочито код зрелих личности. Да би се, како Арон каже, „душе освојиле“ неопходно је припојити их одређеној *идеологији*, или извршити њихову *асимилацију* у националну заједницу.³⁴⁾

Пошто су циљеви спољне политике великих сила различити од циљева малих, нормално је да је свака *промена* на политичкој карти света у току једног периода у историји била објашњавана веома *либерално* у смислу самоочувања или самоодбране; уколико не би било тако, сâм чин њихове експанзије не би могао бити објашњен на лак начин. Циљеви њихове спољне политике – било да су добро артикулисани или не – варирају у зависности од количине моћи од епохе до епохе и могу бити дефинисани на мање-више милосрдан начин. Циљ државе може бити безбедност; то може бити и постизање или одржање положаја велике или светске силе или, додатни „животни простор“; најзад, то могу бити и пуке похлепне амбиције (Švarcemberger).

Srdjan Slovic

TRADITIONAL CONCEPT OF THE RELATIONS BETWEEN FORCE, POWER AND NATIONAL INTEREST IN INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

The force and power in classical realistic theories of international relations (Morgenthau) are linked with the national interest of one country. Nevertheless, the representatives of historical-sociologic orientation, as a variant of realistic theory, are confronting them (Aron). The appea-

34) Арон Рејмон у свом теоријском опусу приликом утврђивања циљева спољнополитичке оријентације држава као чинилаца који произилазе из самих елемената силе и моћи, врло често уместо термина „човек“, користи термин „душа“ („l'âme“), и повезује га са човековим опредељењем.

rance of new orientation in international relations is due to the appearance of the Aron's work named Paix et guerre entre les nations (Peace and War among Nations).

This work is appearing as a reaction to unilateral explanations – theory of force, legalistic theory and behaviourism, so that a strong synthesis of the dynamics and structure of international relations is made by it. With the typical representatives of realistic school, national interest is being derived directly from power. By defining national interest in terms of power, the human nature is taken as an initial fundament, which is to be imperfect and the cause of all defects in the society and among states. Behaviourists identify national interest with the state one and what foreign policy decision-makers decide (subjective concept). Realists founded on historical sociology are pleading for multidisciplinary approach in the study of conception of national interest and are linking it to the pluralism of goals the states are aspiring after in international relations.

Key words: Force, power, national interest, realism, behaviourism, legalism

ЛИТЕРАТУРА

- Аћимовић Љубивоје, *Наука о међународним односима – теорије и истраживачки правци*, Београд: Научна књига, 1978.
- Аристотел, *Политика*, Загреб: Глобус, 1988.
- Aron Raymond, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, Paris: Gallimard, 1948.
- Aron Raymond, *Démocratie et totalitarisme*, Paris: Gallimard, 1965.
- Aron Raymond, *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, Paris: Gallimard, 1966.
- Aron Raymond, *Les Etudes politiques*, Paris: Gallimard, 1972.
- Claude Ignis, *Power and International Relations*, New York: Random House, 1962.
- Deutsch Karl and others, *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, N.Y., 1968.
- Deutsch Karl, *The Analysis of International Relations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1968.
- Димитријевић В., Стојановић Р., *Основи теорије међународних односа*, Београд: Службени лист СФРЈ, 1977.
- Димитријевић В., Стојановић Р., *Међународни односи*, Београд: Савремена администрација, 1979.
- Dougherty J., and Pfaltzgraf R., *Contending theories in International Relations*, Harper and Row Publishers, New York: 1981.

- Duroselle J.B., *L'étude des relations internationales* y: «Revue française des sciences politiques», 4/1952.
- Duroselle J.B., et Renouvin P., *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Librairie Armand Colin, Paris: 1964.
- Јанковић Бранимир, *Међународни односи у развоју политичке мисли*, Београд: ВШПН, 1963.
- Матес Лео, „Неки проблеми науке о међународним односима“, *Међународни проблеми*, 1/1963.
- Merle Marcel, „Појам међународних односа“, *JRMP*, 1-3/1967.
- Merle Marcel, *La sociologie des relations internationales*, Paris: Calman Lévy, 1982.
- Милетић Андреја, *Национални интерес у америчкој теорији међународних односа*, Београд: Савремена администрација, 1978.
- Милетић Андреја, „Осврт на америчка схватања односа између националног интереса и морала“, *Зборник за друштвене науке српске књижевне задруге*, 64/1978.
- Morgenthau Hans, *Politics Among Nations*, New York, Alfred Knopf, 1948.
- Morgenthau Hans, „Another Great Debate, The National Interest of the United States“, *American Politicas Science Review*, 1952., стр., 961-988.
- Niebuhr Reinhold, *The Children of Light and the Children of Darkness*, New York: Charles Scribner's Sons, 1945.
- Платон, *Држава*, Београд: Култура, 1990.
- Симеуновић Драган, *Политичко насиђе*, Београд: Радничка штампа, 1990.
- Стојановић Радослав, „Политика силе у међународним односима“, *JRMP*, 1-3/1966.
- Стојановић Радослав, „Мир и рат међу народима“, *Политичка мисао*, 3/1966.
- Стојановић Радослав, *Сила и моћ у међународним односима*, Београд: Радничка штампа, 1982.
- Treitschke Heinrich, *Politics*, London: Constable and Co., 1916.
- Вукадиновић Радован, *Основе теорије вањске политике*, Загреб: Центар за културну делатност ССО, 1981.
- Wolfers A., and Laurence M., *The Anglo-American Tradition in Foreign Affairs*, New Haven: Yale University Press, 1956.

Овај рад је примљен 6. јула 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 12. августа 2010. године.